

Numismatiska forskningsgruppen

Gunnar Ekströms professur i numismatik och penninghistoria

Institutionen för arkeologi och antikens kultur • Stockholms universitet

Numismatikkens metoder II: møntdatering – kan man stole på et årstal?

af Jens Christian Moesgaard

I NFG's tidligere virksomhedsberetninger har der været en tradition for at publicere en mindre artikel ved siden af gennemgangen af årets aktiviteter. 1993/1994-2003 var der hvert år en forkortet version af en af årets studenteropsatser. 1992/1993-1997 var der en serie artikler om møntforskningens historie i Sverige fra 1500-tallet til cirka 1950, og 1998-2009 en serie om møntfund i en række svenske landskaber.

I 2020 startede vi som nævnt oven for et nyt kursus om numismatikkens metoder og mønter og møntfunds værdi som kilder til viden om fortiden. Idéen er gennem konkrete eksempler fra mønthistorien at give en introduktion til et udvalg af numismatikkens metoder, samt at vurdere, hvorledes mønter kan benyttes som historiske kilder. Med udgangspunkt heri startede vi i virksomhedsberetningen 2020 en ny artikelserie, som netop gennem konkrete eksempler illustrerer nogle af vort fags metoder. Ambitionen er ikke at være udtømmende, men derimod mere beskedent at give nogle appetitvækkere. Denne artikel er således den anden i rækken. Den handler om årstal på mønter.

Vi starter med et moderne eksempel. Indførelsen af euroen i en række af Den europæiske Unions medlemslande skete i flere trin. 1. januar 1999 blev euroen indført som fælles regne-enhed for de pågældende lande, og kursen for deres hidtidige nationale valutaer (franske francs,

Figur 32. Foto: ECB. Skala 1,5:1.

Figur 33. Foto: ECB. Skala 1,5:1.

tyske mark, italienske lire osv) blev fastlåst i forhold til denne regne-enhed. Men det var først tre år senere, 1. januar 2002, at euroen blev sat i omløb som fysiske mønter og sedler. Efter en kortere overgangsperiode med samtidig brug af de gamle nationale mønter og sedler sammen med euroen blev euroen den eneste gyldige betalingsmiddel i euro-området med tilsammen flere hundrede millioner indbyggere. Det giver næsten sig selv, at det var en organisatorisk og logistisk operation af de helt store. Man skulle for det første præge alle disse mønter og trykke sedler og dernæst få dem alle sendt ud, så de var parate i alle banker lige fra de store byer til de mindste og fjerneste afkroge. Det skulle oven i købet ske 1. januar – midt om vinteren og juleferien!

Euromønterne findes i valørene 2 og 1 euro samt 50, 20, 10, 5, 2, 1 cent. På den ene side er der et fælles-europæisk motiv for alle landene,

mens den anden side er forskellig fra land til land. Hvis man eksempelvis tager de tyske mønter, og kigger nærmere på dem, vil man opdage, at der ikke findes nogen med årstal ældre end 2002 (figur 32). Det er bemærkelsesværdigt, fordi de blev sat i omløb i meget store antal 1. januar dette år. Er de alle præget i natten mellem 31. december 2001 og 1. januar 2002? Nej, selvfølgelig ikke. Man begyndte at præge dem allerede i 1999 og lagde dem på lager. Årstallet 2002 er altså ikke prægeåret, som man ellers umiddelbart ville tro, men udgivelsesåret.

Ser man derimod på eksempelvis de belgiske euro-mønter, opdager man, at ældste årstal er 1999 (figur 33). Her er det altså prægeåret og ikke udgivelsesåret, man angiver. Hvorfor denne forskel mellem Tyskland og Belgien? Jo, Tyskland er en republik, og mønternes nationale side viser nationale symboler: den tyske ørn på euro-mønterne og Brandenburger Tor på de store cent-mønter og egeblad på de små. Belgien derimod er et kongedømme, og mønterne viser kongens portræt. I Belgien kunne man i 1999 ikke løbe den risiko at præge mønter med kong Albert II's portræt med årstal 2002. Tænk, hvis Albert (regering 1993-2013) var død før 31. december 2001, eller hvis det usandsynlige skulle ske, at kongedømmet faldt i de mellemliggende år. Så ville man være brændt inde med mængder af mønter med konge og årstal, der ikke passede sammen. Man måtte smelte alt ned og præge det om. Men den slags behøvede man ikke at bekymre sig om i Tyskland, og her valgte man altså udgivelsesåret 2002 fremfor det rigtige prægeår, ligesom i øvrigt en del andre republikker, såsom Østrig, Italien og Portugal – men ikke i eksempelvis republikkerne Finland og Frankrig. På dette punkt gav den Europæiske Centralbank altså landene et vist spillerum til at bestemme selv.

Årstallet på mønterne angiver altså noget, men det er ikke altid det samme, og man må fra sag til sag undersøge hvad. Og nogle gange var det et bevidst forkert årstal. Man kan altså ikke altid stole på et årstal. Det vil vi se på nogle eksempler på. Men først et par ord om årstal på mønter generelt.

Årstal på mønter er en af mange informationer, som man kan udlæse i møntens præg. Andre informationer kan være møntstedet (angivet

i fuld tekst eller med et symbol), møntmester og møntgravør (angivne ved initialer eller symbol). Tilstedeværelsen af disse informationer udspringer oprindeligt af møntherrens ønske om at kontrollere udmøntningen. Tidligere var mønterne nemlig lavet af ædelmetal. Hvis man opdagede snyd med vægt eller lødighed eller problemer med stemplerne, var det vigtigt at kunne finde og straffe den ansvarlige.

Der har ikke altid været årstal på mønter, og ofte må samleren, arkæologen eller forskeren bruge andre metoder til datering af mønter (se eksempler herpå i Verksamhetsberättelsen 2020). Det er heller ikke sådan, at når først man første gang havde sat årstal på mønter, så blev man ved med det. Mønthistorien fremviser mange eksempler på, at man gik tilbage til mønter uden årstal efter en tid. Det var heller ikke alle møntherrer, der brugte årstal med det samme, bare fordi nabomøntherren var begyndt på det.

Der var ofte årstal på antikke mønter. De var regnet efter forskellige lokale tidsregninger, der ofte var regnet fra det tidspunkt, en bystat var grundlagt eller havde fået sin frihed, eller efter en nulevende eller tidligere konges tiltræden eller død. Et eksempel er en bronce mønt fra Nicaea i Bithynien i den nordlige del af det nuværende Tyrkiet. Mønten er udgivet under romersk styre og bærer nederst på bagsiden de græske bogstaver $\varsigma\Lambda\Sigma$. Grækerne benyttede bogstaver til at angive tal. ς (digamma eller wau, gammelt bogstav, der siden forsvandt fra det græske alfabet) er 6, Λ (lambda = L) er 30 og Σ (sigma = S) 200. Læst fra højre til venstre giver det år 236. Den benyttede tidsregning er den såkaldte bitynisk-proconsulære æra, hvor år 1 er kong Lysimachus' død i 282/281 f.Kr. Mønten er således præget år 46/45 f.Kr. (Galani 2022, nr. 563 – jeg takker Georgia Galani for valget af og forklaringen på dette eksempel).

I det islamiske Kalifat, der blev skabt i 6-700-tallet ved de arabiske erobringer af Mellemøsten, Centralasien, Nordafrika og Spanien var der næsten fra starten årstal på mønterne. Ved en gennemgribende møntreform i 696/697 blev udmøntningerne ensartede. Mønterne bar ikke billeder, men kun tekst. Det drejede sig især om Korancitater, men der var også i omskriften på bagsiden en indskrift, der for guldmønter-

Figur 34. Foto: Magnus Wijk, MISAB 40, 42. Skala 1,5:1.

ne bekendtgjorde, at "i Allahs navn prægedes denne dinar i [møntstedets navn] i år [årstal]" – for sølvmonterne det samme med "dirhem" i stedet for "dinar". Årstallet er ikke skrevet i tal, men i talord med bogstaver. Tidsregningen var naturligvis den islamiske, der starter med Muhammeds flugt fra Mekka til Medina i 622. Imidlertid benyttes som bekendt måne-året, der er lidt kortere end sol-året, som bruges i den kristne kalender. Man har derfor brug for en omregningstabel for at finde ud af prægeåret efter den kristne tidsregning (for en god introduktion på svensk, se Holst 1973, 1985). De islamiske sølvdirhemer er meget almindelige i fund fra Vikingetiden i Østersø-området og Norden, og de er meget mere præcist daterbare end de årstalsløse engelske og tyske mønter, som man også finder i samme område.

Kan man så altid regne med årstallet på en dirhem? Nej, en del dirhemer er efterligninger præget udenfor Kalifatet, hovedsagligt i det nuværende Rusland og Ukraine. Nogle gange er der på disse mønter kopieret et årstal, et møntsted, et kalifnavn eller et emirnavn fra en gammel ægte dirhem. Disse årstal passer selvfølgelig ikke – mønten er præget senere. Nogle gange er det netop uoverensstemmelse mellem et årstal og den nævnte kalifs/emirs regeringstid, der bringer en på sporet af, at her drejer det sig om en efterligning og ikke en officiel udmøntning, andre gange er det stempelstudier og analyser af møntens stil.

I det kristne Europa er der enkelte tidlige eksempler på årstal, men de begynder først at blive almindelige i anden halvdel af 1400-tallet (Levinson 2007), men bliver ikke dominerende før i løbet af 1500-tallet. Men også her skal man være opmærksom på, hvad årstallet angiver. Det ældste årstal, man ser på en svensk mønt, er 1478 (figur 34).

Det ses på ørtuger og halvørtuger fra møntstedet Stockholm. 1478 er eneste årstal, der optræder på mønter fra Sten Sture den Ældres lange periode som rigforstander (1470-97, 1501-03). Der findes bevaret en møntordning (bestemmelser om mønternes valører, vægt og lødighed) fra Stockholm 1478. Årstallet 1478 skal således sandsynligvis ikke ses som præge-året, men som en angivelse af, hvilken møntordning (vægt og lødighed), mønterne var præget under (Lagerqvist 1970, s. 126-28, 131). Dette er ikke enestående i mønthistorien – for blot at tage en enkelt eksempel blandt mange kan nævnes de hamborgske dobbeltskillinge, skillinge og søslinge med årstallet 1553, der dækker over mønter præget indtil 1566 (Jesse 1928, s. 143 & nr. 661-663)

En parallel ses i Spaniens moderne mønter. Hvis man for eksempel tager en 1 peseta med tydeligt årstal 1953 på forsiden under general Franco portræt, er den ikke præget i 1953. Årstallet angiver den lov, der autoriserer udmøntningen. Det rigtige årstal står faktisk også på mønten, men ikke særligt tydeligt. På bagsiden står værdien *UNA* / PESETA i omskriften, og i lavt relief i den første af de to stjerner står 19 og i den anden 54, 56, 60, 61, 62 eller 63, der angiver prægeåret. Det er så småt, at man nærmest skal have lup for at se det.

Et for tidligt årstal på mønter kaldes antedatering. Det kommer af latin *ante*, som betyder før. Der findes mange eksempler på bevidst brug af antedatering for at skjule noget.

Der findes ører og fyrker fra Gustav Vasa med angivelse af årstallet 1522 og Stockholm som møntsted. Gustav indtog imidlertid først Stockholm ved midsommertid 1523, så det kan ikke passe. Øren af en undertype, som først afløser en anden type et stykke ind i 1523. Et forsidestempel har været brugt med bagsidestempler med årstallene 1522 og 1528. Det fremgår inddirekte af bevarede regnskaber, at der blev præget mange mønter i årene forud for 1527, men der findes ingen med årstal 1524–27. Meget tyder på, at 1522-mønterne er antedaterede, og i virkeligheden er præget 1524–27. Beviset kom fra metalanalyser af mønterne: øren holder cirka 30 % sølv, fyrken ca. 27 %. Det er langt under møntordningerne fra 1522 og 1523, men passer godt til den nedsættelse af lødigheden, der fandt sted i 1524. Samtidigt måtte

Figur 35. Foto: Bruun Rasmussen (Bondes samling). Skala 1,5:1

Gustav afvise rygter om møntforringelser – rygter, der sandsynligvis var rigtige, men Gustav skjulte sin forringelse ved at sætte forkert årstal på mønterne – et årstal, der signalerede, at mønten var bedre, end den rent faktisk var (Jansson & Hemmingsson 1980).

Den danske konge Christian III (1534–59) måtte først kæmpe for tronen i borgerkrigen 1534–36, kaldet Grevens Fejde. Der findes en dansk 4-skilling med årstallet 1535 med Christians navn og møntstedet København, selvom denne by først kom i hans hænder 29. juli 1536 (figur 35). Samme type findes også fra byerne Århus, Roskilde og Ribe, som faktisk var i Christians magt i 1535. Det er så heldigt, at udmøntningsregnskaberne er bevarede, og her kan vi se, at udmøntningen af 4-skillingen fortsatte helt til 1539/40. Mønterne i København er således præget fra juli 1536 og et par år frem med forkert årstal.

På 1- og 2-skillingerne med årstal 1536 er kongens portræt kronet, og hans titel er angivet som REX = konge, selv om Christian først blev kronet 12. august 1537 (fire-skillingen 1535 bærer korrekt ukronet portræt og REX ELECTUS = udvalgt konge). Regnskaberne viser, at udmøntningen af disse nominaler sandsynligvis først begyndte i efteråret 1537 og fortsatte til 1540.

Hvorfor så forsyne disse mønter med falsk årstal og falsk titel? Jo, Christian havde 6. april 1536 lovet at stoppe udmøntningen af underlødlig krigsmønt. I de første år var hans finansielle situation imidlertid ikke til genindførelse af lodig mønt – det lykkedes først med møn-

Figur 36. Foto: Jens Christian Moesgaard (privatsamling). Skala 1,5:1

treformen 1541. Og i mellemtiden snød han altså ved at fortsætte med at præge dårlig krigsmønt med antedateret årstal for at skjule, at han ikke levede op til sit løfte (Moesgaard 2008).

Vi vil afslutte med et eksempel fra Christians søn og efterfølger, Frederik II (1559–88). Han var i krig med Sverige 1563–70 (Den nordiske Syvårskrig), så han havde brug for penge. I årene 1563–66 blev der udmøntet enorme mængder af primitive klippinger på firkantede blanketter i værdierne 2 og 1 mark samt 4 og 2 skilling. De holdt markant lavere vægt og lødighed end de hidtidige mønter, og der var stor utilfredshed med dem. Folk begyndte at kræve betaling i den gamle ”runde mønt”. Snart gik der 3 mark klipping på en rund mark.

De runde mønter, især mark (figur 36) og 1-skillinger, blev fortsat præget, faktisk helt til 1576 med uændret årstal 1563. Fra 1567 var udmøntningerne betydelige. Moderne metalanalyser har vist en konstant lødighed, så de sene udmøntninger var lige så gode som de tidlige fra 1563. Hvorfor så ikke bare sætte det rigtige årstal på? Sandsynligvis er årsagen, at folk efter de dårlige erfaringer med klippingene ville have været mistænksomme overfor mønter med årstal fra krigsårene. Derimod vidste de, at den ældre mønt var af bedre kvalitet, og ved at bibeholde det gamle årstal, nød mønterne godt af denne tillid (Hede 1978, s. 158–59). Antedatering er ikke altid for at dække over dårlige mønter! Det kan faktisk også være for at beskytte gode mod folks mistillid!

Et årstal på en mønt angiver således, hvornår den er præget – nogle

gange. Nogle gange er det, hvornår den er udgivet. Nogle gange, hvilken møntordning den følger. Og nogle gange er det simpelthen et forkert årstal for at snyde møntbrugerne!

Galani, Georgia, *Imprints of Roman Imperium. Bronze Coinage in the Republican Eastern Provinces*, PhD dissertation, Stockholm University 2022.

Hede, Holger, *Danmarks og Norges mønter 1541-1814-1977*, 3. udgave, København 1978.

Holst, Gunnar, *Mynt av arabiskt ursprung funna i Skandinavien. Något om hur man tyder kufiska mynt*, Göteborg 1973.

Holst, Gunnar, *Dirhemen. Ett medeltida världsmynt*, Göteborg 1985.

Jansson, Leif & Bengt Hemmingsson, 1522 års Stockholmsmynt, *Myntkontakt* 1980, nr. 9-10, s. 180-184.

Jesse, Wilhelm, *Der wendische Münzverein*, Lybæk 1928.

Lagerqvist, Lars O., *Svenska mynt under vikingatid och medeltid*, Stockholm 1970.

Levinson, Robert A., *The Early Dated Coins of Europe 1234–1500*, Clifton (New Jersey) 2007.

Moesgaard, Jens Christian, Dateringen af Christian IIIs mønter 1534–1540, *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, 2008, nr. 3, s. 119–127.

Omslagsbilder: Örtug 1478, Foto: Magnus Wijk, MISAB

© Numismatiska forskningsgruppen och förf.
Layout: Ylva Öd

Numismatiska forskningsgruppen
www.su.se/numismatiska-forskningsgruppen

**Stockholms
universitet**